

Na styku dyskursów i dyscyplin: *Literatura a rzeźba*¹

At the Intersection of Discourses and Disciplines: *Literatura a rzeźba*

Nina Nowara-Matusik

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska

e-mail: nina.nowara@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7088-0395

Keywords

Interdisciplinarity, art, correspondence of arts

Międzyuczelniany projekt badawczy *Literatura – Konteksty*, zainicjowany i kierowany przez Joannę Godlewicz-Adamiec (Uniwersytet Warszawski) oraz Tomasza Szybistego (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) wzbogacił się o kolejną, cenną pozycję wydawniczą – jako czwarty w serii ukazał się właśnie tom pt. *Literatura a rzeźba / Literatur und Skulptur*, zawierający przyczynki w językach polskim i niemieckim, skupione wokół zawartej w tytule relacji. Książka ta, zredagowana przez kierowników projektu, jest efektem współpracy badawczej nastawionej na interdyscyplinarność i transnarodowość, doskonale wpisującym się we współczesne paradygmaty badawcze oraz wychodzącym naprzeciw wyzwaniom, jakim sprostać musi humanistyka przeżywająca obecnie swoisty kryzys ontologiczny. Interdyscyplinarność temu jest jego niewątpliwą zaletą – i nie chodzi tu bynajmniej o swobodne żonglowanie dyskursami zaczerpniętymi z różnych, nawet jeśli pokrewnych, dyscyplin, lecz o uzasadnione i przekonujące aplikowanie odmiennych podejść i perspektyw badawczych na pole własnej dziedziny. Książka jest chwalebny dowodem na to, że wyjście poza horyzont własnej dyscypliny to nie tylko szansa na zysk czy też przyrost wiedzy w sensie epistemologicznym, ale także możliwość zrewidowania własnego stanowiska badawczego, a nierzadko także uświadomienia sobie jego ograniczeń. Publikacja wręcz

¹ *Literatura a rzeźba / Literatur und Skulptur*, red. Joanna Godlewicz-Adamiec, Tomasz Szybisty, współpraca Bruno Arich-Gerz, Dominika Wyrzykiewicz, Kraków–Warszawa: iMEDIUS 2018, 558 s. Cytaty z książki są zlokalizowane w tekście przez podanie numeru strony w nawiasie.

z naddatkiem spełnia w tym sensie postulat Hansa-Georga Gadamera, aby znaleźć „to, co wspólne, również pośród tego, co zróżnicowane”².

Monografia składa się z 33 tekstów, zorganizowanych w siedem bloków tematycznych: 1) Ożywienia, 2) Bezruch i poruszenie, 3) Pamięć słowa – pamięć materii, 4) Rzeźba odczytana, 5) Literatura wyrzeźbiona, 6) Sploty i równoległości, 7) Dotyk i fragment. Taki polisemantyczny podział prezentowanych treści jest ze wszech miar uzasadniony i przekonujący, odzwierciedla bowiem już w warstwie kompozycyjnej nadrzędną ideę monografii, która pragnie być platformą dla refleksji naukowej sytuującej się na styku dziedzin i dyscyplin, z upodobaniem wyzyskującej wieloznaczności przestrzeni tranzytorycznej, granicznej, a więc wymykającej się próbom ujednoznacznienia i zaszeregowania.

Pierwszy blok tematyczny otwiera wyśmienity tekst autorstwa Dorothee Gall, która bada interakcje zachodzące między rzeźbą a literaturą na przykładzie kultury antycznej, prezentując bardzo szeroki ogląd omawianego problemu. Badaczka eksplikuje możliwości owych interakcji, odnosząc się do stanowisk teoretycznych filozofów (Platon, Arystoteles), twórców (Horacy) i teoretyków sztuki (Lessing) oraz wskazując na sensotwórczą czy też „znaczenio-płodną” w sensie hermeneutycznym rolę wybranych literackich ekfraz. Tadeusz J. Żuchowski poświęca swój tekst kluczowemu dla rozumienia relacji między słowem a rzeźbą – niejako założycielskiemu – mitowi Pigmalion, rekonstruuje jego genezę, funkcjonowanie oraz kontekstualizację w literaturze europejskiej na przestrzeni poszczególnych epok, aż po współczesność. Autor daje syntetyczny, panoramiczny ogląd omawianego problemu, a jego punktem odniesienia są dwa kluczowe dla mitu wątki: ożywienia oraz skamienia. Thomas Emmrich w mistrzowskim artykule *Skulpturen des Todes: Zur Dekonstruktion literarischer Plastiken* dokonuje rewizji i dekonstrukcji tradycyjnych relacji między filozofią a sztuką oraz ustaleń, jakie utarło się powielać w zasadzającym się na pewnych binarnych kategoriach (forma – istota, materia – duch) myśleniu o wzajemnych związkach między obu dziedzinami ludzkiej aktywności. Wychodząc od Owidiuszowego obrazu Meduzy, autor eksplikuje siłę „petryfikującego oporu” (s. 55) jako immanentnej właściwości (dyskursu) sztuki wobec teorii, klasycyzmu, mimesis oraz ideologii tego, co symboliczne. Kluczowe dla wywodu pojęcie petryfikacji staje się tym samym – wbrew zawartemu w nim potencjałowi cementowania i scalania – interpretacyjnym narzędziem procesu „rozłupywania” czy też właśnie dekonstruowania zastanych sensów. Gabriela Brudzińska-Němec w artykule *Die Kunstliteratur als Schule der Anschauung. Christian Adolph Klotz (1738–1771)* przypomina postać w swoim czasie niezwykle cenionego i popularnego, dzisiaj niesłusznie stojącego w cieniu Lessinga, osiemnastowiecznego badacza Christiana Adolpha Klotza. Rekonstruuje jego poglądy na sztukę, autorka zwraca uwagę przede wszystkim na problem korespondencji sztuk oraz podkreśla nowatorstwo badacza, które rysuje się szczególnie wyraźnie, gdy odczytywać je w kontekście współczesnych teorii obrazu. Wywód Cezarego Lipińskiego oscyluje wokół „rzeźbiarskiego” aspektu sztuki słowa rozwiniętej w kręgu dadaistów, a zapoczątkowanej przez włoskich futurystów. Badacz rekonstruuje problem poszukiwania języka, który pozbawiony byłby obciążenia, jakie stały się jego udziałem w efekcie „skażenia” przede wszystkim I wojną

² Hans-Georg Gadamer, *Aktualność piękna. Sztuka jako gra, symbol i święto*, Warszawa: Oficyna Naukowa 1993, s. 15.

światową, akcentując przy tym rolę odgrywaną w wynajdywaniu nowych środków poetyckiego wyrazu przez zasadzający się na intermedialności gest artystycznej transgresji. W wyśmienitym tekście *O powinowactwie i osobności literatury i rzeźby*, prezentując bardzo wysokim poziomem refleksji teoretycznej, Ewa Szczęsna omawia przenikania się, miejsca wspólne i linie podziału przebiegające między dyskursami właściwymi dla literatury i rzeźby. Wywód oscyluje wokół dwóch zasadniczych aspektów: doświadczenia estetycznego oraz materii/tworzywa stosowanego przez dany rodzaj ekspresji artystycznej. Autorka przybliżyła wpiętych podobieństwa i różnice literatury i rzeźby ujmowanej w sensie tradycyjnym, tj. niecyfrowym, by następnie przyjrzeć się zmianom i przesunięciom w dyskursie estetycznym spowodowanym wkroczeniem obu sztuk w przestrzeń wirtualną.

Drugi blok tematyczny otwiera tekst Joanny Godlewicz-Adamiec, która bada funkcję rzeźby w krótkim tekście prozatorskim pt. *Der Bildschnitzer von Würzburg*, w niemieckim kręgu językowym określanym mianem *Märe* (brak adekwatnego tłumaczenia tej nazwy gatunkowej na język polski), napisanym prawdopodobnie przez średniowiecznego pisarza Hansa Rosenplüta. Autorka umieszcza swoje rozważania na tle szerokiego kontekstu literackiego i kulturowego, przybliży schematy fabularne podobnych tekstów oraz omawia ich recepcję w średniowiecznym kręgu kulturowym. Jej przyczynek to tym samym nie tylko analiza *stricte* literaturoznawcza, ale także ważny wkład w historię mentalności (*Mentalitätsgeschichte*) ludzi średniowiecza. Małgorzata Sokołowicz przygląda się baśni Gustava Flauberta zatytułowanej *Herodiada* pod kątem inspiracji nie tylko słynną historią biblijną, ale także, czy też raczej przede wszystkim, rzeźbą Salome znajdującą się w katedrze w Rouen, odnosząc się przy tym do doświadczeń pisarza związanych z jego podróżą na Wschód. Autorka artykułu przekonująco udowadnia powinowactwo obydwu wizerunków Salome – tej literackiej i tej wyrzeźbionej – oraz wpływ normandzkiej rzeźby na kreowanie postaci tancerek w innych utworach pisarza. Agnieszka Sowa przygląda się związkom między rzeźbą a literaturą na przykładzie inspirowanej rzeźbami Augusta Rodina poezji rzeczy (*Dingdichtung*) Rilkego. Wychodząc z założenia, że konstytutywnymi elementami dla estetyki rzeczy w poetyckiej twórczości Rilkego są pojęcia ruchu i dotyku, autorka konstruuje wokół nich prawidłowo przeprowadzony i przekonujący wywód, w którym przenikają się dyskurs literacki oraz dyskurs historii sztuki.

Kolejny krąg tematyczny otwiera tekst Barbary Milewskiej-Ważbińskiej *O spójności rzeźby sepulkralnej z tekstem literackim (na podstawie dwóch zabytkowych nagrobków z Mazowsza)*, ciekawie i kompetentnie przybliżający kontekst historycznoliteracki oraz artystyczny wspomnianych w tytule figur nagrobnych. Katarzyna Kolendo-Korczak (*Epitafium Jerzego Rudominy i jego towarzyszy w farze w Nowogródku – rzeźba inspirowana literaturą i literatura inspirowana rzeźbą*) rekonstruuje historię powstania barokowego epitafium z Nowogródka oraz analizuje jego poetycką transformację pióra Marii Konopnickiej. Autorka słusznie podkreśla ideowe pokrewieństwo obu dzieł sztuki, mimo dzielącego je przedziału czasowego. Janusz Mosakowski w sposób syntetyczny opisuje problem *Gdańskiej rzeźby wobec pamięci (i) literatury*, tworząc swoistą typologię wzajemnych relacji wyznaczonych przez zawartą w tytule artykułu triadę pojęć. Agata Wolska przybliży historię powstania nieznanego szerzej dramatu *Ręce Stwoszonej Basi* Adama Bunsza, a raczej jego obydwu wersji, rekonstruuje także wpisana w tekst odautorską intencję oraz problemy związane z próbami wystawienia dramatu na

deskach teatru, osadzając swój wywód w kontekście historycznym i ideologicznym. Tomasz Szybisty omawia nieznaną dotąd literacką recepcję postaci Wita Stwosza w utworach twórców niemieckich okresu narodowego socjalizmu, eksplikując główne wątki fabularne owej prozy oraz wskazując na rolę, jaką tego typu twórczość odegrała w niechlubnym procesie ideologicznego zawłaszczania polskiego dziedzictwa kulturowego.

Grupę tekstów zebranych pod wspólnym tytułem *Rzeźba odczytana* otwiera Magdalena Garnczarska artykułem poświęconym Michałowi Psellosowi. Omawiając problemy interpretacyjne bizantyńskiego erudyty, autorka sama przedstawia ciekawą i przekonującą interpretację jego dzieła. Przedmiotem dociekań Piotra Kociumbasa jest „literackie odsłonięcie” pomnika króla Augusta III na Dworze Artusa w Gdańsku, tj. oracja wygłoszona na cześć króla przez wdzięcznego kupca gdańskiego Friedricha Gottlieba Remmersona z okazji odsłonięcia posągu. Autor artykułu przybliżył kontekst społeczno-historyczny powstania pomnika oraz szczegółowo rekonstruuje warstwę semantyczną oracji. Claudia Albes w artykule *Unheimliche Antike. Zu Mérimées Nouvelle „La Vénus d’Ille”* analizuje tytułową nowelę przez pryzmat zapożyczonego od Zygmunta Freuda pojęcia *das Unheimliche*. Z analizy wynika, że mnogość istniejących interpretacji rzeźby, jakie przedstawiają bohaterowie noweli, oraz niemożność ostatecznego ustalenia statusu ontologicznego opisanych w niej wydarzeń jest rezultatem oddziaływania tego, co niesamowite, a co uosabia posąg tytułowej Wenus. Tym samym posąg ów staje się „niewspółmierną wielością” (s. 260), nieprzystającą do mentalności świata ludzi XIX wieku. Andrzej Fabianowski w przyczynku *Norwidowski dyskurs o rzeźbie: „Adam Krafft” i „Ad leones!”* przygląda się tytułowemu wierszowi oraz noweli wieszczącej przez pryzmat osobistych doświadczeń Norwida, a jego centralnym punktem odniesienia jest topos poety wyklętego. Badacz traktuje tematy inspirowane rzeźbą, jakie porusza Norwid, z jednej strony jako projekcje jego artystycznego „ja”, z drugiej zaś, wobec ich niejednoznaczności, jako efekt dokonujących się w XIX wieku przemian w polu sztuki, za których najistotniejszy wyróżnik uznaje „utowarowienie” (s. 270). Barbara Di Noi w niezwykle ciekawym przyczynku poświęconym roli rzeźby w twórczości Franza Kafki ujmuje badaną problematykę w sposób syntetyczny i zarazem dwukierunkowy: chodzi bowiem nie tylko o wpływ szeroko rozumianej rzeźby na pisarstwo Kafki, ale także oddziaływanie „pisma” na zastany fenomen rzeźbiarski. Owo wzajemne oddziaływanie jest przy tym ściśle zespolone z problematyką nomadycznej osobowości twórczej. Badaczka słusznie konstatuje, iż w twórczości pisarza dokonuje się „powrót mitu w wypaczonej formie” (s. 277); mit ów nie zostaje jednak przywołany celem aktualizacji lub wypełnienia nowym znaczeniem, lecz uświadamia „zerwany związek między sensem i znakiem, literą i znaczeniem” (s. 277), stając się tym samym przedmiotem zainteresowania semiotyków. Ekfrazy odnoszące się do rzeźb, pojawiające się w twórczości fikcjonalnej oraz autobiograficznej Franza Kafki, są także przedmiotem naukowego namysłu Beate Sommerfeld. Badaczka ze szczególną uwagą przygląda się relacji łączącej dzieło sztuki, jego autora oraz odbiorcę, która, jak wynika z wywodu, obciążona jest w przypadku Kafki ogromnym ładunkiem afektywnym. Autorka udowadnia, iż realizowany na płaszczyźnie intermedialnej retoryki nadrzędny temat niemożności legitymacji własnego pisarstwa ma wymiar autoreferencyjny, ściśle powiązany z kluczowym dla całej twórczości Kafki problemem winy. Przedmiotem naukowej refleksji Timo Sestu są

intermedialne związki między Gigantomachią ukazaną na Ołtarzu Pergamońskim a jej ekfrazą pojawiającą się w słynnym dziele Petera Weissa *Ästhetik des Widerstands*. Badaczka interesuje nie tylko kwestia literackiego obrazowania oraz aktualizowania, zgodnie z polityczną potrzebą, uniwersalnych przesłań reliefu, ale także wpisana w dzieło pisarza swoista estetyka recepcji, zachęcająca czytelnika do „rzeźbiarskiego” podejścia do słowa pisanego i swoistego „wykuwania” w nim indywidualnych znaczeń. Amira Žmirić podejmuje próbę interpretacji funkcji rzeźb w powieści *Der steinerne Mann* Roberta Michela w kontekście rozwoju głównego bohatera, opierając swój wywód na dwóch pojęciach: inicjacji i anty-inicjacji. Mimo że artykuł pozostawia pewien poznawczy niedosyt, to jest zarazem dobrym podglebiem do dalszych badań. Maria Kłańska dokonuje przeglądu tematyki rzeźbiarskiej w twórczości lirycznej oraz prozatorskiej Rose Ausländer, rozpatrując ów problem w kontekście myśli filozoficznej Spinozy oraz Platona. Badaczka udowadnia, iż poetkę bardziej niż dzieło sztuki interesuje proces twórczy, a rzeźba obleczonej w liryczny tekst nieomal zawsze zyskuje „ducha” (s. 336), co jest wyrazem uprawianej przez poetkę swoistej estetyki rzeczy, spokrewnionej z *Dingdichtung* Rilkego.

W krąg tematyki zatytułowany *Literatura wyrzeźbiona* wprowadzają Monika Jakubek-Raczkowska oraz Juliusz Raczkowski. Wykorzystując instrumentarium badawcze historii sztuki, przyglądają się złożonym relacjom zachodzącym między słowem a rzeźbą w dobie średniowiecza na przykładzie traktatu św. Bonawentury *Lignum vitae* oraz toruńskiego poddominikańskiego krucyfiksu na Drzewie Życia. Autorzy uwidaczniają skomplikowaną sieć wzajemnych odniesień między warstwą tekstową i wizualną omawianych dzieł sztuki, eksplikując ich funkcję dydaktyczną i wskazując na wyjątkowość oraz oryginalność toruńskiego krucyfiksu. Grażyna Ryba analizuje w swoim artykule dzieła sztuki wystawione podczas IV biennale małych form rzeźbiarskich w Rawennie (1979), zainspirowane postacią oraz pierwszym rozdziałem słynnego poematu Dantego. Badaczka traktuje powstałe w efekcie komunikacji transmedialnej formy rzeźbiarskie jako rodzaj „translacji” (s. 370) dzieła literackiego na dzieło rzeźbiarskie, wskazuje na ich uniwersalną lub aktualną wymowę oraz omawia wpływ, jaki biennale wywarło na dalszą twórczość jego wybranych uczestników. Ewa Greser bada relacje zachodzące między pracami rzeźbiarskimi artysty Franka Stelli a dwoma dramatami Heinricha Kleista (*Pęknięty dzban* oraz *Książę Homburg*), które stały się twórczą inspiracją dla amerykańskiego rzeźbiarza. Badaczka pokrótce przybliży biografie obu twórców oraz ich poglądy na sztukę, dochodząc do wniosku, iż prace rzeźbiarskie Stelli nie są zwykłymi ilustracjami dramatów niemieckiego pisarza, lecz „dowodem na transformacyjny potencjał sztuki oraz na pokrewieństwo strukturalne obu dziedzin twórczości” (s. 391).

Bardzo informatywny jest także przyczynek Małgorzaty Smorąg-Różyckiej pt. *Posągi-idole w „Psalterzu Chłudowa”*. Uwagi o recepcji myśli platońskiej i przedstawieniach antycznej rzeźby monumentalnej w poikonoklastycznej kulturze bizantyńskiej, otwierający blok tematyczny *Sploty i równoległości*. Badaczka wykazuje się w nim pieczołowitością i skrupulatnością w rekonstruowaniu oraz kontekstualizowaniu problemów interpretacyjnych związanych z adekwatnym opisem antycznego reliefu. Przedmiotem zainteresowania Andrei Rudolph są postaci wiedzów w twórczości plastycznej, graficznej i literackiej Ernsta Barlachy, wybitnego niemieckiego rzeźbiarza, dramaturga i rysownika. Autorka przygląda się im

z dwójakiej perspektywy: stosunku Barlacha do zastanego fenomenu kulturowego, jakim jest motyw wiedzy w kulturze późnego średniowiecza i początków nowożytności, oraz roli, jaką w jego artystycznych wizjach odgrywa środek, czy też medium, wyrazu. Badaczka formułuje wniosek, iż „proces adoptowania motywu wiedzy przez Barlacha dokonuje się na zasadzie hermetycznego przeniesienia owego motywu do nowego horyzontu doświadczenia” (s. 436), jaki wyznaczają z jednej strony indywidualne estetyczne predylekcje Barlacha, z drugiej zaś *Zeitgeist*. Również Wolfgang Brylla skupia uwagę badawczą na postaci Ernsta Barlacha, tym razem jednak nie tyle jako artysty, co przedmiotu zainteresowania innych twórców (Alfreda Anderscha, Franza Fühmanna oraz Wolfa Biermanna). Kreśląc skrótowo recepcję dzieła artysty w przestrzeni historycznej faszystowskich Niemiec, autor omawia następnie proces jego „rehabilitacji” (s. 441) na przykładzie wybranych utworów. Artykuł Marka Zgórniaka jest ważnym przyczynkiem do historii polskiej powieści o artyście, badacz przybliżył nam bowiem pomijaną raczej dotąd twórczość Antoniego Kamińskiego, w której istotną rolę odgrywa tekst pt. *Wiosenny poranek*, historia artysty-improduktywa, wzorca bohatera literackiego dobrze znanego twórcom młodopolskim. Właściwości tej narracji sondowane są jednak nie przez pryzmat historycznoliteracki, lecz w odniesieniu do „kontekstu faktograficznego” (s. 456).

Proces intermedialnego reprodukowania oraz interpretowania rzeźby – na przykładzie Torsu Belwederskiego oraz *Wenus z Milo* – interesuje z kolei Barbarę Seidl, której wywód wprowadza do grupy tekstów *Dotyk i fragment*. Badaczka skupia przy tym uwagę na kwestii dopełniania czy też wypełniania przez literaturę i inne sztuki „miejsz pustych” wspomnianych rzeźb. Owe specyficzne ekfrazy, pozbawione w sensie dosłownym referencyjności, omawiane są m.in. na przykładzie twórczości Heinricha Heinego. Badaczka wykazuje, iż poeta traktuje posąg *Wenus z Milo* jako płaszczyznę dla autobiograficznej projekcji oraz wbrew utartym interpretacjom nie dostrzega w niej symbolu pokrzepienia. Robert Hermann w iście wirtuozerski sposób odczytuje znany i wielokrotnie interpretowany wiersz Rilkego *Starożytny tors Apollina* przez pryzmat estetycznych poglądów uwielbianego przez poetę Augusta Rodina, w których na pierwsze miejsce wysuwają się takie aspekty, jak: trójwymiarowość i fragmentaryczność. Kluczem do nowego odczytania utworu jest przy tym metafora „korowodu spojrzeń” (s. 499), za pośrednictwem której autor udowadnia istnienie ścisłego związku między refleksją estetyczną i etyczną Rilkego. Także Björn Hayer w artykule *Die Ethik der Ästhetik. Rainer Maria Rilkes Gedichte im Kontext der skulpturalen Kunst* śledzi powiązania między aspektem estetycznym i etycznym wybranych poematów Rilkego, których wspólnym tematem jest rzeźba w szerokim tego słowa znaczeniu. Autor udowadnia, iż praktyka estetyczna poety (w odróżnieniu od pojęcia estetyki jako kategorii implikującej trwanie, nietożsamej z pojęciem procesualności, tudzież performatywności, opisującym poetykę Rilkego w sposób bardziej adekwatny) jest ściśle sprzężona z potencjałem estetycznym wpisanym w analizowane utwory.

Reasumując, należy stwierdzić, iż omawiany tom ma bez wątpienia dużą wartość poznawczą, przynosi wiele nowych rozpoznań i ustaleń oraz wskazuje na obszary płodne badawczo, których zagospodarowanie winno leżeć właśnie w gestii badaczy otwartych na interdyscyplinarność. Nie można się natomiast zgodzić z konstatacją Redaktorów, jaką odnajdziemy we wstępie, iż tom ten „jest [...] siłą rzeczy jedynie przyczynkiem do poznania wybranych wątków składających się na

barwną i żywą tkaninę wzajemnych relacji literatury i rzeźby” (s. 11); jest on bowiem bez wątpienia czymś więcej: szeroko zakrojonym polilogiem, mikrokosmosem dyskursów, skrzącym się tematyczną wieloaspektowością i metodologiczną różnorodnością. Został on przygotowany z niezwykłą starannością nie tylko o wysoki poziom merytoryczny, ale także językowy, a jego lektura będzie prawdziwą przyjemnością dla filologa oraz wszystkich osób, które cenią estetyczną jakość pieczołowicie uformowanego i wyważonego słowa.

References

Gadamer Hans-Georg, *Aktualność piękna. Sztuka jako gra, symbol i święto*, Warszawa: Oficyna Naukowa 1993.

Literatura a rzeźba / Literatur und Skulptur, red. Joanna Godlewicz-Adamiec, Tomasz Szybisty, współpraca Bruno Arich-Gerz, Dominika Wyrzykiewicz, Kraków–Warszawa: iMEDIUS 2018.